

УДК 347.611:(342.7226316.346.2)(477)
DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i41.416>

Сафончик Оксана Іванівна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0001-6781-8219

Шамота Олександр Володимирович,

магістрант факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0001-7967-2456

ПРИНЦИП ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ЗА СІМЕЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. На сучасному етапі в Україні, як у будь-якій іншій державі світу, котра розвивається на демократичних засадах, забезпечення принципу гендерної рівності – одне з основоположних завдань суспільства та держави. Ретроспективний аналіз наукової літератури свідчить про те, що проблематика забезпечення принципу гендерної рівності стала актуальною здавна, проте сучасну наукову оцінку та нові шляхи вирішення вона отримала у середині минулого століття (важливо враховувати особливості розвитку кожної країни). Слід зазначити, що в українській науковій доктрині різні аспекти принципу гендерної рівності неодноразово розглядалися вченими у радянський період історичного становлення нашої країни, проте крізь призму тогочасного ідеологічного навантаження.

Проблематика забезпечення принципу гендерної рівності та формування відповідного національного механізму викликана світовими політичними процесами, міжнародними зобов'язаннями України, її європейським вибором та іншими чинниками і має суттєве теоретичне та практичне значення для юридичної доктрини та державно-суспільного розвитку.

Сучасні напрями розвитку шлюбно-сімейних відносин і принципи їх формування і правового забезпечення закріплені у Сімейному кодексі України (далі – СК України) [1]. У ньому акумулюване все прогресивне, що було і є у національ-

ному сімейному житті й у світовому досвіді розвитку і функціонування сімейних відносин.

СК України втілює гендерний конструкт із урахуванням осмислення всієї гендерної проблематики. Він ставив за мету як закріпити принципи паритетної демократії у сім'ї, так і забезпечити рівні можливості для подружжя у реалізації ними конституційних прав, свобод, обов'язків і відповідальності людини та громадянина.

Щодо поняття гендерної рівності СК України можна охарактеризувати як прогресивний і доволі демократичний: він ліквідує юридичні підстави для дискримінації жінок і чоловіків у сфері сімейного, приватного життя. Вже у ст. 1 вказується, що Кодекс регулює сімейні відносини з метою їх побудови «на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки», а ст. 7 прямо визначає, що «жінка та чоловік мають рівні права й обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї». Ст. 3 визначає сім'ю як таку, що «створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства» [1].

Конституція України проголошує та юридично унормовує політико-правовий принцип, згідно з яким людина – чоловік і жінка – є найвищою цінністю. Вона відображає те, що розбудова й оновлення українського суспільства в період

нової та новітньої історії відбувається за умов наймасштабнішої у світі революції – становлення рівності жінки та чоловіка у правах, свободах, обов'язках, відповідальності, можливостях і шансах.

Характерною особливістю Конституції України є відображення в ній рівності прав і свобод у тісній взаємозалежності із забезпеченням рівності можливостей для чоловіка й жінки стати рівноправними як де-юре, так і де-факто у всіх сферах суспільної життєдіяльності. Ідея рівноцінності статей і гарантування її в реальному житті виражена у ст. 24 Основного Закону у формулі рівних прав і можливостей чоловіків і жінок [2].

Світова практика демонструє нам, що трансформація сімейних відносин пов'язується не лише з економічними процесами, а й вимірюється багатьма іншими параметрами, зокрема гендерними, які потребують вивчення та державного регулювання.

Відповідно до ст. 18 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) [3], у якій сформульовані міжнародні стандарти з дотримання рівних прав і можливостей жінки та чоловіка в суспільстві, Україна періодично, кожні чотири роки, подає генеральному секретарю ООН державні доповіді про виконання цієї Конвенції в Україні.

Стан дослідження теми. Гендерний підхід до аналізу становища жінок і чоловіків в українському суспільстві, міжстатевих відносин, місця й ролі кожної статі у розвитку громадянського суспільства відображений у працях провідних науковців О.Ю. Бикова, Н.Б. Болотіної, Т.В. Войтенко, З.В. Ромовської, К.Б. Левченко, О.І. Сафончик, О.В. Синьгубова, В.М. Чернеги й у численних наукових статтях і монографічних дослідженнях у різних галузях національного законодавства загалом і сімейного зокрема.

Мета статті. Наявність цих та інших наукових доробок у зазначеній сфері зумовлює необхідність дослідження правового регулювання рівних прав і можливостей жінок і чоловіків в Україні, що можливо здійснити шляхом аналізу та класифікації нормативно-правових актів щодо державного забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків в Україні. У контексті такого дослідження доцільним буде також визначення шляхів удосконалення нормативно-правової бази забезпечення цього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Дослідження актуалізується

тим, що в Україні практично не створено науково обґрунтованої теорії принципу гендерної рівності загалом та у сімейному законодавстві зокрема і механізму його забезпечення. Тому вивчення цієї проблематики у межах науки теорії держави та права створить ефективну теоретичну базу для належної реалізації принципу гендерної рівності в Україні.

Акумуляування здобутків і напрацювань попередників дасть можливість визначити: основні проблеми та пріоритети на найближчу та віддалену перспективу у цій сфері, що сприятиме уникненню негативних наслідків із минулого досвіду й ефективному практичному вирішенню проблем у майбутньому; формулювати конкретні пропозиції щодо дієвих заходів, спрямованих на забезпечення принципу гендерної рівності.

У Державній Програмі з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві [4] поза увагою лишилися гендерні проблеми сучасної сім'ї та вироблення гендерної стратегії сприяння її розвитку.

Нові структурні та функціональні зміни у сім'ї, становлення паритетності відносин у ній в останні десятиріччя мало відображені в Концепції державної сімейної політики, схваленої Постановою № 1063-XIV [5]. Дуже поверхово вони втілені у програмі «Українська родина» [6]; практично не втілені були у Державній програмі підтримки сім'ї на період до 2016 р. [7], тоді як процеси творення егалітарної сім'ї, відповідні трансформації сім'ї як соціального інституту є дуже неоднозначними, утримуючи як прогресивні, так і регресивні моменти.

Гендерна експертиза сімейного законодавства передбачає аналіз правових норм, проте наскільки вони – дружина і чоловік – як рівноправні суб'єкти подружніх відносин можуть самореалізуватися в сімейному середовищі, настільки сімейне законодавство не є нейтральним у цьому, а гарантує гендерну рівновагу, усуває гендерну дискримінацію, сприяє розвитку паритетної демократії в сім'ї. Якщо «жіночий» підхід до сімейних відносин традиційно зосереджувався на захисті прав жінок, абсолютизував такий захист, то за гендерного підходу передбачається правовий аналіз сімейних відносин із погляду рівності у сім'ї дружини та чоловіка. Тільки гендерно справедливий підхід до законодавства може створити гендерно справедливі умови для самоутвердження рівноправності соціальних статей у сімейних відносинах.

До системи принципів сімейного права України входить принцип гендерного балансу в сімей-

них правовідносинах. Так, згідно з ч. 6 ст. 7 СК України жінка та чоловік мають рівні права й обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї. Вказана засада фігурує і в авторських (наукових) переліках принципів сімейного права України, проте ідею рівності чоловіка та жінки у шлюбі та сім'ї одні вчені розглядають як принцип їх повної рівності в особистих і майнових правах у шлюбі та сім'ї [8, с. 8–9; 9, с. 14], тоді як інші – як принцип гендерного балансу [10, с. 45; 11, с. 7]. Нині чималий науковий інтерес становить визначення змісту принципу гендерного балансу в сімейних правовідносинах і способів його втілення у нормах СК України.

Регулювання сімейних відносин, як зазначено у ч. 3 ст. 7 СК України, здійснюється лише у тій частині, у якій це є допустимим і можливим з погляду інтересів їх учасників та інтересів суспільства, тобто йдеться про межу законодавчого регулювання сімейних відносин. Можливість закону регулювати усі сфери відносин між дружиною та чоловіком, батьками та дітьми обмежена конституційним правом особи на свободу та недоторканність особистого життя.

Як зазначає З.В. Ромовська, в межах об'єктивно наявних можливостей СК України забезпечує баланс інтересів жінки та чоловіка у сім'ї, усуває нерівність у правах чоловіка, що мала місце раніше. У кодексі жінка не розглядається априорі як скривджена сторона. Скривдженою стороною може бути однаковою мірою як жінка, так і чоловік [12].

Цікаво, що у сімейному праві встановлювалися положення, котрі допускали певну юридичну «нерівність» суб'єктів, які законодавець намагається виправити у процесі розвитку сімейного законодавства. Одним із таких прикладів були положення щодо шлюбного віку чоловіків і жінок, що за попередньою редакцією ч. 1 ст. 22 СК України встановлювався для жінок 17 років, а для чоловіків – 18 років.

Нині це питання актуалізується у зв'язку з тим, що до вказаної норми СК України внесено зміни та встановлено однаковий шлюбний вік для чоловіків і жінок – 18 років. Це є новелою, введеною в дію Законом України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо підвищення шлюбного віку» [13].

Важливе значення з погляду свободи особистості та прав людини має п. 4 ст. 56 СК України, який вказує, що «примушування до припинення шлюбних відносин, примушування до їх збереження, у т. ч. примушування до статевого зв'язку

за допомогою фізичного або психічного насильства, є порушенням права дружини, чоловіка на свободу й особисту недоторканність і може мати наслідки, встановлені законом». Таким чином, примушування до статевих відносин жінки, здійснюване з боку її чоловіка, розглядається як цілком протиправне дійство, без виправдання на підставі, що подібні дії здійснюються у шлюбі.

Дуже важливою щодо дотримання принципу гендерної рівності має ст. 60, якою передбачено, що «майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один із них не мав із поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляду за дітьми, хвороби тощо) самостійного заробітку (доходу)». Хоч і непрямо, але ця стаття визнає домашню працю жінки та її догляд за дітьми, які формально є неоплачуваними, такими, що мають вартість на ринку праці, і, таким чином, внесок жінки у матеріальний добробут родини.

У разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю поміж ними або шлюбним договором (ст. 70, п. 1), що з погляду дотримання гендерної рівності є цілком виправданим.

Справедливою та гуманною з погляду взаємовідносин статей є ст. 75, яка встановлює право на утримання (аліменти) того з подружжя, хто є непрацездатним і потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий із подружжя цю матеріальну допомогу може надавати. Це положення діє не тільки на час існування шлюбу, але й протягом одного року від дня розірвання шлюбних відносин.

Окремо регулюється не тільки право жінки на утримання (аліменти) під час вагітності й у разі проживання з нею дитини (ст. 84), але й право чоловіка на таке утримання у разі проживання дитини з ним (ст. 86). Тим самим закон гарантує права не тільки жінок, але й чоловіків у разі, коли вони одноосібно виховують дитину. Таке утримання може тривати протягом 3 років.

Слід відзначити, що Сімейне законодавство України також спрямоване на захист прав чоловіка у разі, коли він є біологічним батьком дитини, хоча на момент зачаття чи народження дитини жінка перебувала в офіційному шлюбі з іншим чоловіком (ст. 129). У такому разі він має право пред'явити позов про визнання свого батьківства до офіційного чоловіка цієї жінки через судову процедуру. Таким чином, українське законодав-

ство намагається дотримуватися балансу інтересів як жінок, так і чоловіків.

Окрім рівних прав, які, згідно із СК України, мають і чоловік, і жінка, вони мають і рівні обов'язки. Так, «мати, батько мають рівні права й обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою (ст. 141, п. 1)». П. 2 цієї ж статті наголошує, що «розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини».

Практика повсякденного життя свідчить про те, що після розлучення дитина або діти частіше залишаються жити з матір'ю, однак цей факт не позбавляє батька обов'язків із виховання його дитини. Водночас закон зміцнює і права батьків, гарантуючи чоловікам після розлучення право проводити час зі своїми дітьми (ст. 153).

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Загалом Сімейний кодекс України відповідає принципам, на яких будується гендерна рівність прав та обов'язків у сім'ї та суспільстві, однак деякі його статті є суперечливими з погляду дотримання принципу гендерної рівності.

Окрім Сімейного кодексу, Україна має розвинуту систему інших нормативно-правових документів, що регулюють сімейні відносини, але практично в усіх цих документах проблеми гендерної нерівності або партнерських відно-

син у сім'ї піднімаються дуже рідко. Винятком є тільки Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [14], який чітко визначає види насильства, що ще мають місце у сімейному житті (фізичне, сексуальне, психологічне й економічне насильство) та передбачає конкретні заходи та процедури як його попередження, так і покарання, але і цей закон включає сумнівну з погляду гендерної рівності ст. 11 про неприпустимість віктимної поведінки щодо насильства в сім'ї. Ця стаття практично перекладає відповідальність за кримінальну поведінку із кривдника на жертву, яку завжди можна звинуватити в тому, що вона сама спровокувала насильника.

Поки ще сімейна політика української держави ґрунтується на протекціоністських заходах щодо функціонування української родини. Державні нормативні документи недостатньо звертають увагу на такі внутрішні механізми функціонування родини, як партнерські чи ні відносини між подружжям, рівний чи нерівний розподіл праці у родині тощо.

З огляду на це Україна потребує концепції розвитку сім'ї, ґрунтованої на аналізі сучасних національних процесів і світового досвіду, що не лишала би поза увагою притаманні сьогоденню зміни в моралі, зростання індивідуалізму, егоїзму, відчуження від публічного життя та життя громади тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сімейний Кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок : Конвенція ООН від 18 грудня 1979 р. *Бібліотечка голови профспілкового комітету*. 2005. № 5.
4. Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 р. : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2006 р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 1. Ст. 25.
5. Про Концепцію державної сімейної політики: Постанова Верховної Ради України від 17 вересня 1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 46. Ст. 404.
6. Про Програму «Українська родина» : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 березня 2001 р. *Офіційний вісник України*. 2001. № 11. Ст. 449.
7. Про затвердження Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 р. : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. *Офіційний вісник України*. 2013. № 37. Ст. 1311.
8. Мазур О.С. Сімейне право України : навчальний посібник. Київ : Ун-т «Україна», 2005. 116 с.
9. Шимон С.І. Сімейне право : навчально-методичний посібник. Київ : КНЕУ, 2004. 164 с.
10. Сімейний кодекс України : науково-практичний коментар / за заг. ред. С.Я. Фурси. Київ : Вид. Фурса С.Я., КНТ, 2008. 1248 с.
11. Чернега В.М. Морально-правові принципи в сімейному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. Київ, 2015. 20 с.
12. Ромовська З.В. Сімейне законодавство України: гендерна експертиза / відп. ред. Т.М. Мельник. Київ : Логос, 2001. 40 с.
13. Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо підвищення шлюбного віку : Закон України від 15 березня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4525-17#Text>.
14. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07 грудня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

Сафончик Оксана Іванівна, Шамота Олександр Володимирович

ПРИНЦИП ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ЗА СІМЕЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Проблематика забезпечення принципу гендерної рівності у сімейних правовідносинах і формування національного механізму щодо відповідності світовим політичним процесам і міжнародним зобов'язанням України, її європейському вибору та іншим чинникам має суттєве теоретичне та практичне значення для юридичної доктрини та державно-суспільного розвитку.

У статті акцентовано увагу на тому, що поняття гендерної рівності СК України можна охарактеризувати як прогресивний і доволі демократичний: він ліквідує юридичні підстави для дискримінації жінок і чоловіків у сфері сімейного, приватного життя.

Гендерна експертиза сімейного законодавства передбачає аналіз правових норм, про те наскільки вони – дружина і чоловік – як рівноправні суб'єкти подружніх відносин можуть самореалізуватися в сімейному середовищі, настільки сімейне законодавство не є нейтральним у цьому, а гарантує гендерну рівновагу, усуває гендерну дискримінацію, сприяє розвитку паритетної демократії в сім'ї. Якщо «жіночий» підхід до сімейних відносин традиційно зосереджувався на захисті прав жінок, абсолютизував такий захист, то за гендерного підходу передбачається правовий аналіз сімейних відносин із погляду рівності у сім'ї дружини та чоловіка. Тільки гендерно справедливий підхід до законодавства може створити гендерно справедливі умови для самоутвердження рівноправності соціальних статей у сімейних відносинах. До системи принципів сімейного права України входить принцип гендерного балансу в сімейних правовідносинах.

Аналіз національного законодавства показує наявність суттєвих прогалин щодо визначення самого поняття «гендерна рівність» загалом і її місце у сімейних правовідносинах зокрема, однак відзначаємо, що прийняття Сімейного кодексу України та низки законодавчих актів дало змогу більшою мірою врегулювати ці надскладні відносини з урахування інтересів, прав і обов'язків як жінок, так і чоловіків у непростих сімейних відносинах.

Ключові слова: сімейне право, сімейне законодавство, сімейні правовідносини, принципи сімейного права, гендерна рівність.

Safonchyk Oksana, Shamota Oleksandr

THE PRINCIPLE OF GENDER EQUALITY UNDER FAMILY LAW OF UKRAINE

The issue of ensuring the principle of gender equality in family relations and the formation of an appropriate national mechanism for compliance with world political processes and international obligations of Ukraine, its European choice, and other factors and has significant theoretical and practical significance for legal doctrine and state and social development.

The article emphasizes that the concept of gender equality of the Family Code of Ukraine can be described as progressive and quite democratic: it eliminates the legal grounds for discrimination against women and men in the field of family and private life.

Gender examination of family law provides an analysis of legal norms on the extent to which wife and husband as equal subjects of marital relations can self-realize in the family environment, so family law is not neutral in this, but guarantees gender balance; eliminates gender discrimination; promotes parity democracy in the family. At the same time, if the “women’s” approach to family relations has traditionally focused on the protection of women’s rights, absolutized such protection, then the gender approach provides for a legal analysis of family relations in the duration of equality in the family of wife and husband. Only a gender-equitable approach to legislation can create gender-equitable conditions for the self-affirmation of equality of social sex in family relations. The system of principles of the family law of Ukraine includes the principle of gender balance in family legal relations.

The analysis of national legislation shows the existence of significant gaps in the definition of the concept of “gender equality” in general and its place in family law in particular. However, we note that the adoption of the Family Code of Ukraine and some legislative acts has made it possible to better regulate these complex relations, taking into account the interests, rights, and responsibilities of both women and men in complicated family relationships.

Key words: family law, family legislation, family legal relations, principles of family law, gender equality.